

Warszawa, dnia 5 września 2022 roku

Dr hab. Agnieszka Regulska, prof. UKSW
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
Wydział Studiów Nad Rodziną
Instytut Pedagogiki, Katedra Pedagogiki Społecznej

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ
pana mgra PAWŁA ZAPEŃSKIEGO
pt. „USAMODZIELNIANIE SIĘ I SAMODZIELNOŚĆ ŻYCIOWA
BYŁYCH WYCHOWANKÓW PLACÓWEK OPIEKUŃCZO-WYCHOWAWCZYCH
W NARRACJACH BIOGRAFICZNYCH”

napisanej pod kierunkiem naukowym
pani dr hab. Grażyny Genowefy Gajewskiej, prof. UZ
oraz pani promotor pomocniczej dr Edyty Bartkowiak

Uwagi wstępne

Recenzja przygotowana została w związku z Uchwałą nr 571 z dnia 22 czerwca 2022 roku Senatu Uniwersytetu Zielonogórskiego, który powołał mnie na recenzentkę w przewodzie doktorskim pana mgra Pawła Zapeńskiego, wszczętym na podstawie rozprawy pt. „Usamodzielnianie się i samodzielność życiowa byłych wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych w narracjach biograficznych” napisanej pod kierunkiem naukowym pani dr hab. Grażyny Genowefy Gajewskiej, prof. UZ wraz z panią promotorem pomocniczą dr Edytą Bartkowiak. Przedłożona do recenzji rozprawa jest obszernym opracowaniem o charakterze empirycznym (234 strony); otrzymałam kompletny materiał zarówno w wersji drukowanej, jak i elektronicznej.



Ocena ogólna problematyki rozprawy oraz struktury pracy

Problematyka rozprawy doktorskiej dotyczy dwóch podstawowych kwestii: procesu usamodzielniania się i samodzielności życiowej byłych wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych. Głównym celem badawczym uczynione zostało zbadanie przebiegu procesu usamodzielniania się u byłych wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych w ich narracjach biograficznych, a także poznanie uwarunkowań osiągnięcia samodzielności życiowej po opuszczeniu pieczy instytucjonalnej. Autor przyjął w badaniach strategię jakościową wykorzystując metodę wywiadu narracyjnego, która zaliczana jest do jednej z form badań biograficznych. Podjęta problematyka i cele poznawcze rozprawy doktorskiej postrzegam jako aktualne, interesujące naukowo i ważne nie tylko dla teorii, lecz i dla praktyki pedagogicznej (Doktorant określił i zrealizował również cel praktyczny swoich badań).

Uczynienie przez pana Pawła Zapeńskiego przedmiotem poszukiwań badawczych procesu usamodzielniania się i samodzielności życiowej byłych wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych jest tematem zdecydowanie niewyczerpanym na gruncie pedagogiki. Współcześnie istnieje bardzo pilna potrzeba podejmowania badań w tym zakresie ze względu na skalę problemu (wciąż utrzymująca się duża liczba dzieci w pieczy zastępczej) oraz poważne konsekwencje dla całego życia wychowanków instytucji opiekuńczo-wychowawczych związane m.in. z pozbawieniem rodziny, brakiem możliwości doświadczania miłości i opieki rodziców czy przeżyciami związanymi z odseparowaniem od domu i pobytem w placówce, których nie można zaliczyć do kategorii pozytywnych. Stąd badania zrealizowane w tym temacie w ramach niniejszej pracy posiadają wiele walorów *novum* i są cenne zarówno poznawczo, jak i w wymiarze aplikacyjnym. W związku z powyższym pozytywnie oceniam podjęty temat pracy oraz koncepcję zrealizowanego projektu badawczego jako oryginalnego i wartościowego poznawczo dla dyscypliny pedagogika.

Jeżeli chodzi o strukturę recenzowanej dysertacji należy stwierdzić, że układ treści jest poprawny i typowy dla prac o charakterze empirycznym. W ramach klasycznego podziału na części: teoretyczną, metodologiczną i empiryczną wyodrębniono sześć rozdziałów. Cztery pierwsze rozdziały prezentują teoretyczne podstawy przyjętego obszaru badawczego, następnie - w rozdziale piątym - przedstawione zostały założenia metodologiczne badań własnych oraz w rozdziale szóstym dokonano analizy zebranego materiału empirycznego. Strukturę pracy uzupełniają Wstęp, Zakończenie, Streszczenie, Bibliografia, Spis rysunków oraz Aneks. Całość jest spójna i kompletna, gdyż zawiera wszystkie elementy składowe prac naukowych, przejrzyste i logicznie uporządkowane.



Ocena teoretycznych podstaw badań

Część teoretyczna rozprawy doktorskiej składa się z czterech rozdziałów. W założeniach Autora w pierwszym rozdziale zostaną przedstawione i wyjaśnione pojęcia związane z problematyką rozprawy: samodzielność, usamodzielnianie, proces usamodzielniania się, opieka, wychowanie, placówka opiekuńczo-wychowawcza typu socjalizacyjnego.

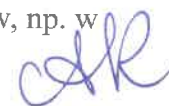
Rozdział drugim dotyczy charakterystyki różnych aspektów procesu usamodzielniania się wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych. Doktorant na podstawie literatury przedmiotu podejmuje próbę ukazania złożoności koncepcji usamodzielniania się, które funkcjonują na gruncie pedagogiki społecznej. Wartościowym rozwiązaniem jest ukazanie przez Autora procesu usamodzielniania się w perspektywie rozwoju osobistego i dobrego samopoczucia, w wymiarze relacyjnym, edukacyjnym, politycznym, transformacyjnym i emancypacyjnym.

Rozdział trzeci przedstawia krajowe i zagraniczne trendy w zakresie usamodzielniania wychowanków instytucji pieczy zastępczej. Całość rozdziału pozwala na poznanie podejścia systemowego do tego procesu, a także rozwiązań lokalnych czy regionalnych. Ukazane zostały również tzw. dobre praktyki w obydwu podejściach.

Ostatni rozdział części teoretycznej prezentuje proces usamodzielniania się wychowanków placówek na tle współczesnych wydarzeń społeczno-politycznych. Doktorant uwzględnia specyficzne warunki, jakie obowiązywały w instytucjach pieczy zastępczej nad dzieckiem w okresie pandemii Covid-19, a także wyzwania związane z przyjęciem ukraińskich dzieci i młodzieży w związku z działaniami wojennymi, które trwają od kilku miesięcy w ich kraju.

Oceniając całość części teoretycznej pracy jeszcze raz pragnę podkreślić, że podjęta problematyka jest wartościowa poznawczo i otwiera nowe możliwości dla praktyki realizacji procesu usamodzielniania wychowanków placówek opiekuńczych i wychowawczych. Z uznaniem dostrzegam, że Pan Magister pracy ma świadomość tych walorów aplikacyjnych, gdyż sformułował cel praktyczny swojej pracy.

Przyjęty do przedstawienia w rozdziale pierwszym dobór pojęć jest wyczerpujący i pozwala na poznanie terminologii kluczowej dla tematyki pracy. Jednakże w treściach tego rozdziału brakuje wyjaśnienia bądź zdefiniowania niektórych zapowiadanych terminów, np. w



podrozdziale 1.1. „Samodzielność i usamodzielnienie oraz proces usamodzielniania się” nie przedstawiono rozumienia pojęć: „usamodzielnienie” i „proces usamodzielniania się”. Autor ogranicza się jedynie do stwierdzenia za Z. Dąbrowskim, że „usamodzielnienie jest jedną z podstawowych funkcji opieki” (str. 9) i przedstawia skutki usamodzielniającej funkcji opieki. Na tej podstawie niemożliwe jest poznanie jaką w rozprawie przyjęto definicję (lub rozumienie) wskazanych dwóch pojęć, które *nota bene* są fundamentalne dla całości. Znacznie lepiej wygląda definiowanie pozostałych terminów, gdyż przedstawiane są stanowiska różnych autorów oraz odniesienia do aktów prawnych. Dostrzegam elementy podejmowania dyskusji, co ukazuje walory twórczego rekonstruowania treści literatury przedmiotu i sprawności w zakresie pracy z tekstem.

W wielu miejscach części teoretycznej brakuje przypisów, bądź wskazywane źródła mają niepełny opis. Dla przykładu brakuje w tekście przypisu, czyli wyraźnego wskazania kto jest autorem rozróżnienia sześciu wymiarów procesów usamodzielnienia młodzieży opisywanych na stronach 22-24. Podanie dopiero na trzeciej stronie prowadzonych analiz w ostatnim zdaniu przy charakterystyce szóstego wymiaru przypisu: „Mudrecka, s. 77-80” jest rozwiązaniem niejasnym. Ponadto w Bibliografii nie ma takiego nazwiska, zatem czytelnik nie pozna źródła, gdyż nie podano nawet roku wydania, aby samodzielnie odszukać.

Problem braku konsekwentnych powiązań przypisów z Bibliografią ma w rozprawie szerszą skalę, gdyż wiele cytowanych (wielokrotnie) w części teoretycznej publikacji nie zostało wykazanych w Bibliografii, np. Markiewiczowa; Chrzanowska; Zmysłowska; Stewart i in.; Dworski i Perez; Wylie; Hernandez, Naccarato; Bychkova; An; Rojek-Socha. Brakuje zatem podania wielu źródeł – pełnych not bibliograficznych dla prowadzonych analiz. Jest to o tyle istotne, że dotyczy części teoretycznej, czyli pisanej na podstawie literatury przedmiotu, która w tym przypadku nie jest właściwie cytowana.

Treści niektórych podrozdziałów są nie do końca zgodne z tytułami tych podrozdziałów, bądź przedstawiają problem główny podrozdziału jedynie fragmentarycznie. Dla przykładu podrozdział 2.2. „Indywidualny program usamodzielnienia – wymóg prawny, czy ważna kwestia w planowaniu życia?” – w tekście zabrakło wyjaśnienia istoty indywidualnych programów usamodzielnienia realizowanych w placówkach opiekuńczo-wychowawczych, ich założeń i zasad realizacji, a następnie wieloaspektowej oceny zgodnie z pytaniem postawionym w tytule. Uwaga ta jest jeszcze bardziej widoczna w kolejnym podrozdziale 2.3. „Usamodzielnienie wychowanka a rola opiekuna usamodzielnienia” – w całym tym tekście nie poruszono tematu roli opiekuna usamodzielnienia. W podrozdziale 2.4. „Usamodzielnienie

wychowanka a rola wychowawcy prowadzącego zatrudnionego w placówce opiekuńczo-wychowawczej” nie ma nawet jednego zdania o wychowawcy, a tym bardziej brakuje przedstawienia roli wychowawcy prowadzącego w usamodzielnianiu wychowanka. Na temat wychowawcy i jego roli w wychowaniu Autor pisze obszerniej w podrozdziale 1.2. „Opieka i wychowanie” (str. 12-14). Przedstawiony w powyższych przykładach problem występuje również w innych rozdziałach części teoretycznej pracy, dlatego muszę stwierdzić, że nie wszystkie treści są na temat, czyli pisane adekwatnie do tytułu rozdziału/podrozdziału.

Dostrzegam i doceniam troskę pana Pawła Zapeńskiego o aktualność ujęcia problemu pracy, o czym świadczy m.in. uwzględnienie rozdziału dotyczącego funkcjonowania pieczy zastępczej w okresie obostrzeń związanych z pandemią Covid-19, a także przedstawienie problematyki najnowszej związanej z koniecznością udzielania schronienia i opieki dla uchodźców z Ukrainy, w tym dzieci, w związku z atakiem militarnym Rosji na ich kraj.

W ogólnej ocenie rozdziałów teoretycznych pragnę stwierdzić, że w tej części rozprawy doktorskiej przedstawiony został dość bogaty wachlarz kluczowych zagadnień teoretycznych, które są istotne ze względu na temat pracy, jej cele i podjęte problemy badawcze. W związku z tym pod względem merytorycznym całość tej części dysertacji wszechstronnie ukazuje teoretyczne założenia badań własnych i spełnia swoją rolę. Zasygnalizowane uwagi nie obniżają znacząco wartości ważnego i interesującego opracowania, ani nie umniejszają mojej ogólnej pozytywnej jego oceny. Większość z tych uwag należy traktować jedynie w kategorii swoistej „podpowiedzi” w zakresie doskonalenia warsztatu badawczego Doktoranta. Podsumowując stwierdzam, że część teoretyczna pracy stanowi wystarczającą podstawę do projektowania własnych badań empirycznych, a także odniesienie w interpretacji uzyskanych wyników.

Ocena metodologicznej koncepcji projektu badawczego

Założenia metodologiczne badań własnych zostały zaprezentowane w rozdziale piątym. Otwiera go podrozdział, w którym przedstawione zostało uzasadnienie wyboru paradygmatu badawczego, orientacji metodologicznej i metod badawczych. Przyjęcie strategii jakościowej jest zdecydowanie słusznym krokiem ze względu na specyfikę przedmiotu badań. Badania jakościowe w pedagogice (i innych naukach społecznych) pozwalają na pogłębione analizy problemu, chociaż opierają się zwykle na mniejszej liczbie przypadków niż w ujęciu ilościowym. Poznanie przebiegu procesu usamodzielniania się i samodzielności wymaga nie

tylę wykorzystania modelu teoretycznego, jak zazwyczaj postępuje się w metodach ilościowych, co przede wszystkim wymaga dogłębnego zrozumienia rzeczywistości przedstawionej w narracjach wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych, którzy osobiście doświadczyli różnych uwarunkowań badanego problemu.

Kolejny podrozdział charakteryzuje przedmiot i cele badań. Te elementy koncepcji metodologicznej Autor określił poprawnie i wyczerpująco. Zarówno przedmiot, jak i cele badań są zgodne z tematem głównym rozprawy i odnoszą się do kluczowych kwestii projektu badawczego: procesu usamodzielniania się i samodzielności życiowej byłych wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych. Z uznaniem pragnę podkreślić wartość przedstawionego uszczegółowienia celów poznawczych oraz przyjęcie i określenie celu praktycznego badań (str. 83).

Próba prezentacji problemów badawczych została podjęta w podrozdziale 5.3., jednakże została zrealizowana nie do końca poprawnie metodologicznie. Problemy badawcze powinny być określone w formie pytań, natomiast Pan Magister zastosował twierdzenia (str. 84), chociaż w założeniach metodologicznych, dotyczących tego etapu konceptualizacji badań, podkreślana jest potrzeba formy pytającej dla problemów badawczych. Doktorant przytacza ustalenia w tym zakresie metodologów badań społecznych (M. Łobocki, J. Pieter, Z. Ziemiński), jednakże ich nie stosuje. Dostrzegam, że treść i sens przedstawionych w pracy „problemów badawczych” zostały powiązane z teoretycznymi założeniami badań własnych oraz z przedstawionymi wcześniej przedmiotem i celami badań, dlatego należałoby poprawić jedynie konstrukcję każdego z problemów badawczych w zakresie formy.

W podrozdziale 5.4. zamierzeniem Autora - sądząc po tytule tej części - było przedstawienie zastosowanych metod, technik i narzędzi badawczych. W sposób bardzo dokładny opisane zostały zastosowane metody, jednakże zabrakło odniesienia do technik i narzędzi badawczych, chociaż tytuł sugeruje obecność tych treści. Główną metodą wykorzystaną w badaniach jest wywiad narracyjny, który adekwatnie wpisuje się w przedstawioną wcześniej orientację jakościową w badaniach pedagogicznych. W rozdziale precyzyjnie zostały scharakteryzowane założenia metodologiczne postępowania badawczego z wykorzystaniem wywiadu narracyjnego. Doktorant posłużył się reprezentatywną literaturą w celu prezentacji tych założeń. Ponadto przedstawione zostały również metody i procedury analizy zebranego materiału empirycznego w drodze wywiadu narracyjnego. Walorem tego opracowania jest także uwzględnienie charakterystyki przebiegu procesów trajekcyjnych oraz ich etapów. Podrozdział 5.4. uzupełnia opis założeń metodologicznych badań z

wykorzystaniem metody indywidualnych przypadków, która również zostanie zastosowana w badaniach w celu uzupełnienia wywiadów narracyjnych. Wyczerpująco i w poprawny sposób zostały zaprezentowane główne założenia i zasady stosowania tej metody.

Zdecydowanie należy uporządkować i uzupełnić końcówkę rozdziału metodologicznego, czyli podrozdziały 5.5. i 5.6. W podrozdziale 5.5. „Organizacja badań i charakterystyka terenu badań” nie przedstawiono niczego, co sugeruje tytuł - brakuje nawet jednego zdania na temat organizacji badań własnych i charakterystyki terenu ich realizacji. Z kolei w podrozdziale 5.6. „Charakterystyka grupy badawczej i kryterium doboru badań” (tytuł wymaga korekty, czym jest „*kryterium doboru badań*”?) w trzech zdaniach opisany został dobór osób do badań. Brakuje przedstawienia charakterystyki badanej grupy. Informacje o osobach badanych uzyskujemy pośrednio dopiero w części empirycznej pracy wczytując się w narracje, w których te dane są rozproszone. Wskazane byłoby zebranie tych danych z transkrypcji wywiadów, opracowanie według ustalonych kryteriów charakterystyki badanej grupy i przedstawienie w części metodologicznej pracy (np. zestawienie podstawowych danych demograficznych i innych informacji ogólnych dotyczących badanej siódemki osób, m.in. wieku, płci, miejsca zamieszkania w dzieciństwie – wieś/miasto, rodziny pochodzenia – naturalna/adopcyjna, pełna/niepełna, informacji o rodzicach, rodzeństwie i innych bliskich m.in. babcia, dziadek, okresu pobytu w placówce/placówkach, itd.). Brakuje również przedstawienia kryteriów doboru osób do badań. Treści obydwu tych podrozdziałów (których brakuje lub są fragmentaryczne) są istotne dla całego projektu badawczego.

Wyrażając podsumowującą ocenę przedstawionej koncepcji badawczej pragnę zaznaczyć, że najważniejsze elementy projektu są spójne i zgodne z kanonami badań w pedagogice. Doktorant w sposób rzeczowy wyjaśnił kluczowe założenia badawcze (m.in. cele i przedmiot badań, zastosowane metody). Zasygnalizowane przeze mnie braki czy nieścisłości nie umniejszają całościowej wartości koncepcji badań, lecz służą doprecyzowaniu narzędzia badawczego przy ewentualnej kontynuacji tematyki badań w przyszłości lub przed publikacją niniejszej dysertacji. Konkludując pragnę stwierdzić, że podstawowe założenia metodologiczne badań własnych zostały poprawnie określone.

Ocena części empirycznej - prezentacji i interpretacji wyników badań

Część empiryczna rozprawy została poświęcona prezentacji i analizie uzyskanych w badaniach wyników. W podrozdziale 6.1. została zaprezentowana analiza zebranego materiału



empirycznego podczas wywiadów narracyjnych z siedmioma byłymi wychowankami placówek opiekuńczo-wychowawczych (drobna uwaga: zastosowany w tytule podrozdziału termin „opowieści” jest nieprofesjonalny, warto zastąpić na właściwą nazwę użytej metody). Uwzględniona w badaniach liczba osób jest niewielka, co rzutuje na reprezentatywność wyników.

Zapoznając się z opisem wyników badań można stwierdzić, że Autor wykazał się umiejętnością prowadzenia analiz materiału empirycznego zebranego podczas wywiadów narracyjnych. Poszczególne etapy tej analizy zostały wyczerpująco i rzeczowo zaprezentowane. Na uwagę zasługuje utrzymanie właściwej proporcji pomiędzy prezentacją danych (fragmenty wypowiedzi badanych) a interpretacją opisową uchwyconych zależności. Niezwykle wartościowe jest to, że Doktorant odnosi uzyskane wyniki do ustaleń w literaturze naukowej adekwatnie do problematyki analizowanego zagadnienia. Ponadto wykazuje umiejętność stosowania procedur analizy zebranego materiału empirycznego w drodze wywiadu narracyjnego, których opisu dokonał w części metodologicznej (m.in. procesy trajektoryjne). Wszystko to niewątpliwie świadczy o dojrzałości naukowej i umiejętności prowadzenia naukowego dyskursu.

Szkoda jedynie, że w zrealizowanych siedmiu wywiadach narracyjnych zabrakło elementów stymulacji do opowiadania i pytań ze strony Prowadzącego. W wywiadzie narracyjnym spontaniczna narracja badanego jest oczywiście kluczowym elementem, jednakże nie jedynym, o czym wie Autor, gdyż w rozdziale metodologicznym przytacza za K. Kaźmirską etapy prowadzenia wywiadu narracyjnego (str. 88-89). Nie do końca zrozumiałe jest zatem podejście do wywiadu, które można streścić słowami z rozdziału szóstego zapowiadającymi przebieg badań: „nie ingerowałem w formę i treść opowiadania” (str. 99). Wskazane byłoby, po wyczerpaniu spontanicznej narracji badanego, wracanie pytaniami do niektórych wątków opowieści, zwłaszcza do istotnych ze względu na problemy badawcze. Czytając załączone narracje byłych wychowanków placówek w wielu miejscach wydają się wręcz wskazane pytania, które pozwoliłyby na uszczegółowienie informacji o przebiegu usamodzielniania się i tym samym na pełniejszą weryfikację problemów badawczych. Doktorant w jednym przypadku (Adama) postawił na końcu pytania, które jednak nie dotyczyły bezpośrednio treści wypowiedzi, lecz raczej planów na przyszłość; zaś w wywiadzie z Alą postawił w trakcie jedno pytanie. W ujęciu ograniczonym tylko do narracji badanego można zastanawiać się, czy to wywiad, czy monolog.



W podrozdziale 6.2. została zaprezentowana analiza indywidualnego przypadku, która - w zamierzeniach Pana Magistra - ma pełnić rolę uzupełnienia wywiadów narracyjnych. Analiza zebranego materiału empirycznego została zaprezentowana wnikliwie i dokładnie, Autor uporządkował wypowiedzi badanej według problemów/tematów. Nasuwa się jednak podstawowa wątpliwość, czy dokonany dobór indywidualnego przypadku pani Krystyny jest trafny i adekwatny, gdyż ta relacja dotyczy realiów przełomu lat 70-tych i 80-tych ubiegłego wieku, gdzie panowały zupełnie inne pod każdym względem warunki w placówkach opiekuńczo-wychowawczych. W czasie PRL-u przemoc wobec dzieci była swoistą „normą”, natomiast współcześnie złe traktowanie dziecka posiada inne implikacje. Doktorant przedstawił zrozumiałe uzasadnienie zastosowania dodatkowo tej metody: „(...) jedna z wysłuchanych narracji ujawniła problem, którego wcześniej nie przewidziałem. Jest nim destrukcyjny wpływ przemocy z którym może spotkać się wychowanek pieczy zastępczej” (str. 94). Jednakże dobór niezbyt adekwatny indywidualny przypadek, aby rozwiązać ujawniony w narracjach problem. We współczesnych realiach przemoc w placówkach występuje, ale w zdecydowanie innym zakresie i formach, niż przedstawione w relacji pani Krystyny. Stąd wskazane byłoby, aby dobór indywidualnego przypadku był współczesny czasom osób badanych wywiadami narracyjnymi. Narratorzy z wywiadów są to w większości dwudziestokilkulatki, można więc wnioskować, że ich pobyt w placówkach przypadał na XXI wiek, w tym na czasy po wprowadzeniu od 2012 roku ustawy o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej, która znacząco zreformowała placówki. W związku z powyższym przedstawione w podrozdziale 6.2. doświadczenia placówek sprzed blisko pół wieku mogą pełnić jedynie rolę poglądowo-historyczną, gdyż nie dają uzasadnionych podstaw do weryfikacji problemów badawczych określonych w części metodologicznej niniejszej rozprawy i być adekwatnym uzupełnieniem wywiadów. Jest to niezwykle interesujący i wartościowy poznawczo materiał, jednakże nie dotyczy bezpośrednio przedmiotu badań Doktoranta, który sam pisze: „*Narracja pani Krystyny jest opowieścią świadka realiów, jakie panowały w domach dziecka w okresie PRL-u. Stanowi bardzo ważne źródło informacji o tym, jakie zasady obowiązywały w tamtym czasie*” (str. 161).

W podrozdziale 6.3. przedstawione zostały wnioski i rekomendacje dotyczące procesu usamodzielniania się byłych wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych, które oceniam bardzo pozytywnie, gdyż są wnikliwe i wieloaspektowe, logicznie powiązane z wynikami przeprowadzonych badań, informacjami z analizy literatury oraz własną wiedzą i doświadczeniem Autora. Zaprezentowane wnioski i rekomendacje dostarczają nowej, interesującej wiedzy oraz uzupełniają lukę w dotychczasowym stanie badań, a ponadto



posiadają walory praktyczne, co jest niezwykle istotne dla pedagogiki jako nauki stosowanej. W mojej ocenie jest to bardzo wartościowa naukowo część rozprawy.

Kończąc ocenę prezentacji i interpretacji wyników badań pragnę zwrócić uwagę na jeszcze jedną kwestię – dostrzegam i doceniam umiejętności Doktoranta prezentowania własnych zainteresowań poznawczych oraz wydobywania wiedzy z życiowego doświadczenia. Z lektury Wstępu dowiadujemy się, że pan Paweł Zapeński posiada doświadczenie zawodowe zdobyte w pracy w placówce opiekuńczo-wychowawczej typu socjalizacyjnego, co zdecydowanie poszerza w wielu aspektach perspektywy badacza. Można zakładać, że doskonale poznał realia życia dzieci i młodzieży w placówkach, zna wiele innych przykładów przebiegu procesu usamodzielniania się wychowanków, itd. Wszystko to dobrze rokuje dla podejmowania badań (tych i kolejnych) oraz świadczy o rzetelnym i sumiennym podejściu.

Podsumowując ocenę całej części empirycznej pracy stwierdzam, że Doktorant sprawnie panował nad obszernym materiałem empirycznym i w sposób uporządkowany dokonał jego prezentacji i analizy według przyjętych problemów badawczych. Doceniam zwłaszcza uporządkowane podsumowanie wszystkich wywiadów narracyjnych i samodzielne wyciągnięcie wniosków według przyjętych w rozprawie obszarów problemowych. Dla pedagogiki jako nauki szczególnie istotne są opracowane na podstawie badań rekomendacje dotyczące procesu usamodzielniania się byłych wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych. Rekomendacje te świadczą o walorach aplikacyjnych zrealizowanego projektu badawczego. Uznaję tę część rozprawy za wartościową naukowo i świadczącą o dobrym warsztacie metodologicznym Autora.

Uwagi ogólne i techniczne

Jak zaznaczyłam na początku - od strony strukturalnej rozprawa została przygotowana starannie, w przejrzystym i logicznym układzie, język generalnie jest poprawny, jednakże w tekście występują dość liczne „literówki” (również w nazwiskach), niedociągnięcia stylistyczne w budowie zdań i interpunkcji, stąd przed publikacją wskazana jest edycja tekstu i korekta językowa. Występują pomyłki dat cytowanych źródeł, np. raport NIK występuje w tekście jako dokument z 2014 roku, innym razem z 2015 roku (np.: str. 6, str. 190), w Bibliografii podany jest rok 2015.



Wstęp i Zakończenie dysertacji spełniają swoją podstawową rolę, gdyż zawierają podstawowe elementy, które powinny w nich być. Jednakże we Wstępie, którego rolą jest m.in. zapowiedź struktury i treści całego opracowania, Autor używa czasu przeszłego, co nie jest zbyt dobrym rozwiązaniem, gdyż nie służy „zapowiedzi” kolejnych etapów realizacji celu pracy – stąd wskazane byłoby użycie w tej części pracy czasu przyszłego.

Podobną uwagę muszę skierować do zapowiedzi treści sześciu rozdziałów, które otwierają każdy z nich i powinny wprowadzić czytelnika w tematykę oraz zapowiedzieć szczegółową problematykę podrozdziałów – ze względu na zastosowany przez Doktoranta czas przeszły odnosi się wrażenie, że jest to podsumowanie rozdziału (a znajduje się na jego początku). Z tego względu od strony formalnej fragmenty stanowiące zapowiedzi szczegółowych treści rozdziałów (strony: 8, 21, 41, 59, 76, 99-100) warto byłoby skorygować językowo.

Streszczenie zaprezentowane na stronach 190-191 niestety nie zawiera wszystkich elementów, które powinny w nim być (aby było streszczeniem całości pracy), dlatego muszę stwierdzić, że również nie do końca spełnia swoją rolę.

Bibliografia została przygotowana poprawnie. Zawiera wykaz literatury polskiej i zagranicznej, której tematyka wiąże się z problematyką rozprawy. Zapis bibliograficzny w większości jest prawidłowy, w niektórych przypadkach występuje drobne nieścisłości, np. brak konsekwentnego podania w każdej nocie wydawnictwa czy niedokładności w interpunkcji. Drobne pomyłki w porządku alfabetycznym (str. 193).

Ocena ogólna rozprawy doktorskiej i konkluzja

Dokonując ogólnej oceny recenzowanej dysertacji pragnę stwierdzić, że podjęta problematyka jest wartościowa poznawczo i wnosi nowe aspekty do dotychczasowego stanu wiedzy pedagogicznej dotyczącej procesu usamodzielniania się i samodzielności życiowej byłych wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych. Generalnie pozytywnie oceniam dobór i przedstawienie założeń teoretycznych, które stały się podstawą dla opracowania koncepcji badań własnych, a także odniesieniem w interpretacji uzyskanych wyników. Zaprezentowane wyniki badań posiadają walory poznawcze i uzasadniają potrzebę kontynuacji dociekań naukowych w kierunku odkrywania uwarunkowań przebiegu procesu usamodzielniania się wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych, a wręcz



zachęcają do dalszych badań i dyskusji naukowych. Zasygnalizowane w recenzji uwagi dotyczące niektórych elementów zrealizowanego projektu badawczego nie obniżają znacząco pozytywnej oceny całej rozprawy.

W konkluzji końcowej stwierdzam, że rozprawa doktorska pt. „Usamodzielnianie się i samodzielność życiowa byłych wychowanków placówek opiekuńczo-wychowawczych w narracjach biograficznych” autorstwa pana mgra Pawła Zapeńskiego w wystarczającym stopniu spełnia wymogi określone w art. 13 ust. 1 ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym. Doktorant wykazał się wiedzą teoretyczną z zakresu pedagogiki – dyscypliny naukowej, w której zrealizował swój projekt badawczy, oraz wykazał się umiejętnością samodzielnego prowadzenia pracy naukowej. Teza ta wynika ze szczegółowej oceny całego projektu badawczego, którą przedstawiłam w kolejnych punktach recenzji. W związku z powyższym wnoszę o dopuszczenie pana mgra Pawła Zapeńskiego do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

Agnieszka Deptuła